

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.2.4>

TREŚĆ, CEL I KIERUNKI EDUKACJI POZASZKOLNEJ UKRAINY W OKRESIE SOWIECKIM (1952 – 1990)

Larysa Kostenko

*kandydat nauk pedagogicznych,
kierownik*

Urzędu Edukacji Rady Miejskiej miasta Kropywnycki (Kropywnycki, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-2930-7404

t.vladimirovna.75@ukr.net

Adnotacja. W artykule, na podstawie analizy historyczno-pedagogicznej, ujawniono treść, cele i kierunki edukacji pozaszkolnej Ukrainy w latach 1952-1991. Autor podkreśla, że definicja treści edukacji pozaszkolnej w tym okresie zależała od uchwał, decyzji i zadań podjętych przez struktury władzy i miała na celu zaspokojenie potrzeb państwa i żądań dzieci i młodzieży w różnych dziedzinach kultury, nauki, technologii, rolnictwa i organizację treściwego i ciekawego wypoczynku. Celem edukacji pozaszkolnej w wyznaczonym okresie było przybliżenie szkoły do życia, do praktyki budownictwa socjalistycznego, hartowanie ideowo-polityczne uczniów, rozwój ich inicjatywy, aktywność. Publikacja podkreśla kierunki edukacji pozaszkolnej: polityczno-edukacyjny; techniczno-produkcyjny; naukowo-badawczy; artystyczno-estetyczny; wychowania fizycznego i sportu; turystyczno-wycieczkowy; zdrowotny; patriotyczny; rekreacyjny; krajoznawczy; biblioteczno-bibliograficzny.

Autor dochodzi do wniosku, że w latach 1952-1990 na poziomie państwowym ustalono cel, treść, główne kierunki edukacji pozaszkolnej, które miały na celu wychowanie młodego pokolenia, wszechstronnie rozwiniętej osobowości, miały podtekst ideologiczny, co wynikało z polityki państwa kraju.

Słowa kluczowe: edukacja pozaszkolna, treść, cel, kierunki, okres sowiecki, dzieci i młodzież.

CONTENT, PURPOSE AND DIRECTIONS OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION OF UKRAINE IN THE SOVIET PERIOD (1952 – 1990)

Larysa Kostenko

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Head*

Education Department of the City Council of Kropyvnytskyi (Kropyvnytskyi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-2930-7404

t.vladimirovna.75@ukr.net

Abstract. Based on historical and pedagogical analysis the article reveals the content, purpose and directions of out-of-school education in Ukraine in the period of 1952-1991. The author emphasizes that determining the content of out-of-school education in this period depended on resolutions, decisions and tasks adopted by governmental bodies and was aimed at satisfying the needs of the state and the needs of children and teenagers in various fields of culture, science, technology, agriculture and at organization of meaningful and interesting leisure. The purpose of out-of-school education in the mentioned period was in bringing school closer to life, in practicing socialist construction, in ideological and political hardening of students, in the development of their initiative, activity.

The publication distinguishes the areas of out-of-school education: political and educational; technical and productional; research; artistic and aesthetic; physical culture and sports; excursion and tourism; health; patriotic; leisure; regional studies (local history), library and bibliography. The author concludes that in 1952-1990 the purpose, content and the main directions of out-of-school education were determined at the state level. It was aimed at educating the younger generation, bringing up a comprehensively developed personality on the ideological background, which was determined by the state policy.

Key words: out-of-school education, content, purpose, directions, Soviet period, children and teenagers.

ЗМІСТ, МЕТА ТА НАПРЯМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1952 – 1990 рр.)

Лариса Костенко

*кандидат педагогічних наук,
начальник*

Управління освіти Міської ради міста Кропивницького (Кропивницький, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-2930-7404

t.vladimirovna.75@ukr.net

Анотація. У статті на основі історико-педагогічного аналізу розкрито зміст, мету та напрями позашкільної освіти України в 1952-1991 рр. Автор наголошує, що визначення змісту позашкільної освіти в цей період залежало від

постанов, рішень і завдань, ухвалених владними структурами, та спрямовувалося на задоволення потреб держави й запитів дітей і підлітків у різних галузях культури, науки, техніки, сільського господарства та організацію змістовного й цікавого дозвілля. Мета позашкільної освіти у вказаний період полягала у наближенні школи до життя, до практики соціалістичного будівництва, в ідейно-політичному загартуванні учнів, розвитку їхньої ініціативи, активності.

У публікації виокремлено такі напрями позашкільної освіти: політико-виховний; технічно-виробничий; науково-дослідницький; художньо-естетичний; фізкультурно-спортивний; екскурсійно-туристський; оздоровчий; патріотичний; дозвіллевий; краєзнавчий; бібліотечно-бібліографічний. Автор доходить висновку, що у 1952-1990 рр. на державному рівні було визначено мету, зміст, основні напрями позашкільної освіти, які спрямовувалися на виховання молодого покоління, всебічно розвиненої особистості, мали ідеологічний підтекст, що зумовлювалося державною політикою країни.

Ключові слова: позашкільна освіта, зміст, мета, напрями, радянський період, діти та підлітки.

Вступ. Державотворчі процеси в Україні зумовлюють зміни в галузі освіти, потребують нових підходів до змісту та напрямів виховання. В умовах розбудови держави, коли проблема всебічного гармонійного розвитку особистості стає однією з найважливіших педагогічних проблем, позашкільна освіта набуває особливого значення.

Позашкільна освіта у процесі свого історичного розвитку набула значущості, сформувалася як невід’ємна частина цілісної системи освіти в державі. Осмислення прогресивних ідей минулого з погляду сьогодення є необхідною передумовою для всебічного розуміння дослідниками нових проблем, що постали перед педагогічною наукою і практикою у зв’язку з розвитком позашкільної освіти.

Основна частина. *Мета статті* – проведення історико-педагогічного аналізу розвитку позашкільної освіти України в 1952-1990 рр. *Завдання публікації:* визначити зміст і мету позашкільної освіти; обґрунтувати напрями позашкільної освіти у вказаний період.

Матеріал і методи досліджень. Нинішній практичний і теоретичний стан проблеми розвитку позашкільної освіти свідчить про її недостатню розробленість і потребу у використанні цінної спадщини попередніх років. Загальні проблеми розвитку педагогічної науки в галузі народної освіти в Україні, у тому числі й позашкільної, знайшли відображення у працях В. Береки, А. Бондаря, М. Гриценка, Ф. Корольова, Я. Ряппо, О. Сухомлинської, Т. Цвірової, Н. Харінко, Г. Ясницького та інших.

Теоретичною базою для дослідження стали Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Концепція позашкільної освіти та виховання», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.

Для написання статті використано історико-педагогічний аналіз, конкретно-пошуковий та аналітичний методи, за допомогою яких було здійснено аналіз архівних документів, науково-педагогічної літератури з використанням інтерпретації, порівняння, систематизації та узагальнення.

Результати. Зміст позашкільної освіти у кожному періоді суспільного буття залежить від рівня розвитку науки і культури, специфіки системи народної освіти, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки в загальній системі людських знань, завдань суспільства і держави в галузі політики, економіки та виховання.

Визначення змісту позашкільної освіти в радянський період залежало від постанов, рішень і завдань, ухвалених владними структурами. Наголосимо, що зазначений процес у цей період розгортався нелінійно: спостерігалися як часи посилення тоталітарного впливу держави на педагогічну думку, так і часи «відлиги». Зміст позашкільної освіти в період радянської доби мав відповідати задоволенню запитів дітей і підлітків у різних галузях знань, але він цілком визначався завданнями держави, завданнями політичного виховання, відповідав завданням, визначеним у постановах і рішеннях партійних та державних органів, органів управління освітою, постановам Центрального комітету Всесоюзного ленінського комуністичного союзу молоді, що часто призводило до надмірного захоплення політикою.

Зміст позашкільної освіти досліджуваного періоду відповідно до змісту освіти загалом поєднував у собі систему знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечувало розвиток розумових і фізичних здібностей дітей і підлітків, формування в них основ комуністичного світогляду, моралі та відповідної поведінки, готувало до життя, до праці, сприяло розкриттю і розвитку талантів, вибору професії (Харинко, 1973: 67) та спрямовувалося на задоволення потреб держави й запитів дітей і підлітків у різних галузях культури, науки, техніки, сільського господарства, організацію змістовного й цікавого дозвілля.

Зміст позашкільної освіти поділявся на такі цикли: питання громадсько-політичного характеру, важливі питання поточного життя, політичні кампанії; питання науково-технічного характеру; підвищення загальнокультурного рівня (Ярмаченко, 1979).

Зміст позашкільної освіти наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. зумовлювався обставинами складного зламу традиційних підходів до дозвілля зростаючого покоління, якісно новим науково-практичним пошуком шляхів удосконалення організації позашкільної освіти, необхідністю подальшої її демократизації, об’єднання зусиль громадськості і позашкільних закладів з метою вироблення оптимальних шляхів організації позашкільної освіти дітей і підлітків.

Специфічною властивістю системи позашкільної освіти є наявність мети. Мета позашкільної освіти в зазначений період полягала у наближенні школи до життя, до практики соціалістичного будівництва, в ідейно-політичному загартуванні учнів, розвитку їхньої ініціативи, активності (Ярмаченко, 1979). У позашкільних закладах здійснювалося ідейно-політичне, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання, що сприяло формуванню у дітей і підлітків глибоких і стійких ідейних переконань (Харинко, 1973).

Як видно з документів і матеріалів (До держплану УСРР: 11; Довідка: 25), у 1952-1991 рр. відповідно до змін у суспільстві виховна робота в позашкільних закладах різних типів проводилася за таким основними напрямками: політико-виховний; технічно-виробничий; науково-дослідницький; художньо-естетичний; фізкультурно-спортивний; екскурсійно-туристський; оздоровчий; патріотичний; дозвіллевий; краєзнавчий; бібліотечно-бібліографічний.

Політико-виховний напрям забезпечував формування громадянина, члена нового суспільства, виховання його духовних якостей, свідомості, активної життєвої позиції; сприяв залученню дітей і молоді до участі в розв'язанні соціально-політичних, трудових і моральних проблем суспільства.

Технічно-виробничий напрям забезпечував ознайомлення підростаючого покоління з різними виробничими процесами та їх зв'язками, з принципами побудови знарядь праці, організацією роботи на підприємствах, історією розвитку й досягненнями вітчизняної техніки; залучення дітей і підлітків до активної трудової діяльності в галузі техніки та виробництва; сприяв виробничій орієнтації й самовизначенню у професійній діяльності, підготовці молодого покоління до оволодіння майбутньою професією.

Науково-дослідницький напрям передбачав формування в підростаючого покоління знань із різних галузей культури, науки та техніки, розширення загального світогляду, кругозору, залучення дітей і молоді до пошукової та експериментально-дослідницької діяльності.

Художньо-естетичний напрям забезпечував розвиток творчих здібностей, обдарувань і здобуття дітьми та підлітками практичних навичок; оволодіння знаннями у сфері культури та мистецтва; передбачав залучення до читання художньої літератури та періодичної преси, обговорення прочитаного, залучення до художньої самодіяльності, що межувала з агітаційною просвітницькою діяльністю, дитячої творчості. Саме у межах цього напрямку відбувалася підготовка святкових подій з опором на національні та регіональні традиції різних місць України.

Художня самодіяльність поступово перетворювалася у своєрідний інструмент виховання та ідеологічного впливу на населення, оскільки існувала жорстка цензура стосовно формування та виконання художнього репертуару. Під жорстким контролем перебували майстри-аматори, які захоплювалися образотворчим і декоративно-прикладним мистецтвом, лише з дозволу цензури вони отримували право на виставки і поширення власної продукції.

Самодіяльною роботою була охоплена й найбільш соціально незахищена частина дитячого населення – діти-сироти, які потрапляли до дитячих кімнат міліції та приймальників-розподільників. Так, у дитячих приймальниках-розподільниках із дітьми проводили художні читання, постійно працювали гуртки самодіяльності, де з дітьми вивчали пісні, вірші, танці, готували дитячі ранки та вечори самодіяльності, організували живі натуралістичні гуртки попри обмежену кількість співробітників і ресурсів.

Значна увага приділялася музичному вихованню дітей. При проспілкових культзакладах Української РСР станом на 1966 рік було створено і працювало близько 1500 дитячих музичних студій, в яких навчалася понад 30 тисяч дітей. Вони створювалися за рішеннями фабрично-заводських комітетів профспілок і працювали за рахунок коштів батьків, а культзаклади профспілок надавали для їх організації і роботи приміщення, музичні інструменти. Навчально-виховна, методична та дозвілєва робота музичних студій здійснювалася на основі планів і програм музичних шкіл, розроблених обласними будинками художньої самодіяльності, методичними центрами, а також програмами, які були затверджені Міністерством культури СРСР, а подекуди й програмами хорового товариства Української РСР. У більшості областей облпрофрадами були розроблені й затверджені на засіданнях президій положення про музичні студії платного навчання (Нові установи: 60).

Фізкультурно-спортивний напрям забезпечував формування фізичного розвитку й фізичних здібностей вихованців, зміцнення їхнього здоров'я, загартування, змістовного відпочинку і дозвілля; навичок здорового способу життя, пропагував масові види фізкультури й спорту. Наголошувалося, що фізкультурно-спортивна робота повинна бути в центрі уваги кожної комсомольської організації.

Експериментально-туристський напрям передбачав залучення вихованців до діяльності в сфері туризму, до участі в різнопланових екскурсіях, походах, вивчення окремих явищ природи та суспільства в їх історичному плані, а також особливостей місцевого краю, його природи, соціально-економічних умов життя людей. Походи, мандрівки, екскурсії допомагали набути життєво необхідних практичних навичок, безпосередньо ознайомитися з природою, культурою окремих регіонів, сприяли створенню колективу, зміцнювали здоров'я дітей, задовольняли інтерес до пізнання навколишнього середовища, розвивали активність, ініціативу.

Оздоровчий напрям забезпечував необхідні умови для змістовного відпочинку та передбачав оволодіння дітьми знаннями про здоровий спосіб життя, організацію їхнього оздоровлення; зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури. Основним завданням партійно-державного апарату було оздоровлення дітей, яке поєднувалося з посиленою суспільно-корисною працею на підприємствах, у колгоспах, дослідницькою роботою в гуртках; із екскурсійно-туристським і фізкультурно-спортивним напрямами; із пізнавальною, естетичною діяльністю.

Відповідно до Постанов Раді Міністрів УРСР щорічно затверджувалися плани, час проведення оздоровчої дитячої кампанії від 1 червня до 1 вересня, розроблялися заходи щодо організації оздоровлення й відпочинку дітей і підлітків, визначалися типи установ для їх проведення, розширювалася мережа піонерських таборів з метою зміцнення здоров'я, організації активного відпочинку, задоволення інтересів і духовних потреб дітей і підлітків (Ярмаченко, 1979: 84).

Літній відпочинок дітей ретельно планувався. Результати здійсненого аналізу свідчать про стрімке зростання мережі оздоровчих закладів у державі, в яких було встановлено відповідний режим дня, налагоджено виховну роботу, організовано змістовне дозвілля, а для дітей, які залишалися поза піонерськими таборами, не брали участі в заходах школи і позашкільних закладах, були організовані різні форми дозвільної роботи за місцем проживання: на дитячих і спортивних майданчиках, при дитячих секторах будинків культури, будинкоуправліннях, у міських піонерських таборах. Вихованці дитячих будинків, які розташовувалися в сільській місцевості, здебільшого оздоровлювалися на місцях (в межах дитячого будинку) шляхом переходу на табірний режим (Харинко, 1973).

Патріотичний напрям передбачав виховання палкого патріота, безмежно відданого Батьківщині. Патріотичне виховання дітей і підлітків насамперед будувалося на прикладах життя й боротьби кращих людей держави, її героїв.

З метою підвищення рівня патріотичної роботи позашкільні заклади спрямовували свою діяльність на підготовку до ювілейних дат: до річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, дня народження В.І. Леніна, піонерської та комсомольської організації. Здійснювалося виховання дітей у дусі любові і поваги до Збройних сил Радянського Союзу і Радянської Армії. Для цього організовували зустрічі з героями громадянської і Великої Вітчизняної воєн, воїнами Радянської Армії і Військово-Морського Флоту, розвивали почуття радянського патріотизму, розкривали значення братерської єдності всіх народів Радянського Союзу, виховували учнів у дусі солідарності з усіма народами, організовували суспільно-корисну працю по озелененню шляхів.

Дозвіллевій напрям передбачав організацію цікавого й змістовного дозвілля вихованців у вільний від шкільних занять час у різних формах діяльності, виконував соціально-профілактичну функцію. Заслуговує на увагу те, що у процесі досліджуваного періоду (1952-1991 рр.) позашкільними закладами було проведено велику роботу щодо залучення до них учнівської молоді, створено необхідні умови для ефективної виховної роботи шляхом організації їхнього дозвілля у сфері мистецтва, живопису, техніки, туризму, фізкультури і спорту з урахуванням характеру та змісту інтересів дітей і підлітків.

Зазначимо, що змістовній дозвіллевій роботі позашкільних установ дуже сприяло те, що багато позашкільних працівників республіки працювали роками, знали і любили свою роботу. Зокрема, станом на жовтень 1966 року із 27-ми директорів обласних екскурсійно-туристичних станцій 7 працювало понад 5 років, 10 – більше 10 років. Із 27-ми директорів обласних станцій юних техніків у 7 стаж роботи становив від 5 до 10 років, а понад 10 років – у 11 осіб. Серед 668 завідуючих районними будинками піонерів більше 40% працювало понад 5 років, майже 30% – понад 10 років (Довідка: 25). Особливу роль в організації дозвілля дітей і підлітків, в їхньому вихованні відіграла ленінська тематика.

Краєзнавчий напрям. Перед освітою постало нове важливе завдання – краєзнавство, «вітчизнознавство», під яким розумілося вивчення особливостей місцевого краю, його природи, соціально-економічних умов життя людей. Діти й підлітки досконало вивчали природні матеріали й культурні сили, місцеві звичаї, святкування, народну творчість, образотворче мистецтво. Великого значення в позашкільній роботі надавалося українській пісні. Залучення дітей із раннього віку до героїки минулих епох, трудових подвигів, справ і мистецьких традицій українського народу давало змогу вивчати й цілісно сприймати національний колорит країни, її самобутність, світогляд людей. Краєзнавство мало бути основою для комплексу досліджуваних явищ, тому що поєднувало у собі всю виховну й освітню працю з дітьми.

Бібліотечно-бібліографічний напрям спрямовувався на поглиблення пізнавальних інтересів дітей і підлітків. Розгалужена мережа різних типів бібліотек дала змогу довести книгу до кожної дитини, залучити школярів до систематичного читання. У республіці склалася певна система обслуговування книгою юних читачів, до якої увійшли різні типи бібліотек. Дитячі бібліотеки були справжнім центром організаційно-методичної роботи для бібліотек усіх відомств. Вони розробляли єдині плани обслуговування юних читачів, надавали допомогу в комплектуванні книжкових фондів бібліотек для дітей і підлітків, поліпшенні керівництва над читанням дітей та їхнього обслуговування у сільській місцевості.

Висновки. Отже, у 1952-1990 рр. на державному рівні було визначено мету, зміст, принципи, основні напрями позашкільної освіти, які спрямовувалися на виховання молодого покоління, всебічно розвиненої особистості, мали ідеологічний підтекст, що зумовлювалося державною політикою країни. Зазначені напрями позашкільної освіти створювали умови для всебічного розвитку підростаючого покоління: формування свідомість молодих громадян держави, патріотів, інтернаціоналістів; забезпечували зростання потенціалу їхньої творчої діяльності, професійної орієнтації.

Список використаних джерел:

1. До держплану УСРР. Довідна записка. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 10504. Арк. 11–13.
2. Довідка. Мережа закладів позашкільного виховання. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1218. Арк. 25.
3. Нові установи по держбюджету в галузі позашкільного виховання та КДР. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1262. Ч. 1. Арк. 60.
4. Харинко Н.Ф. Педагогические проблемы воспитательной работы в условиях внешкольных организаций (на опыте Украинской ССР) : дис. канд. пед. наук. Москва. 1973. 210 с.
5. Ярмаченко Н.Д. Народное образование в Украинской ССР. Київ. 1979. 135 с.

References:

6. Do derzhplanu USSR. Dovidna zapyska. TsDAVO Ukrainy. [To the state plan of the USSR. Memorandum.] F. 166. Op. 6. Spr. 10504. Ark. 11–13 [in Ukrainian].
7. Dovidka. Merezha zakladiv pozashkilnoho vykhovannia. [Certificate. Network of out-of-school education institutions]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 10. Spr. 1218. Ark. 25 [in Ukrainian].
8. Novi ustanovy po derzhbiudzhetu v haluzi pozashkilnoho vykhovannia ta KDR. [New state budget institutions in the field of out-of-school education and CDR]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 9. Spr. 1262. Ch. 1. Ark. 60 [in Ukrainian].
9. Kharinko N.F. Pedagogicheskie problem vospitatelnoj raboty v usloviyakh vneskolnykh organizacij (na opyte Ukrainskoj SSR). [Pedagogical problems of educational work in condition of out-of-school organizations (based on experience of the Ukrainian SSR)] : dis. kand. ped. nauk. Moskva. 1973. 210 s. [in Russian].
10. Yarmachenko N.D. Narodnoe obrazovanie v Ukrainskoj SSR. [Public education in the Ukrainian SSR]. Kyiv. 1979. 135 s. [in Ukrainian].